

<http://ui.ac.ir/en>

Journal of Researches in Linguistics

E-ISSN: 2322-3413

Document Type: Research Paper

12(2), 145-162

Received: 17.05.2021 Accepted: 23.08.2021

The Discourse Marker of “âxe” (‘because’/‘but’) in Persian: An Intersubjectification Account

Azam Noora

Assistant Professor, Department of English, Faculty of Humanities Azad University, Dehaghan Branch, Isfahan, Iran
anoora@dehaghan.ac.ir

Mohammad Amouzadeh

Professor, Department of Linguistics, Faculty of Foreign Languages, University of Isfahan, Isfahan, Iran
amouzadeh@fgn.ui.ac.ir

Abstract

This study investigates the functional complexity of the discourse marker “âxe” (‘because’/‘but’) in Persian to express causal relations from the perspective of (inter) subjectification. To this end, we have adopted a descriptive-analytic approach to conduct the research. The data of our investigation come from certain synchronic corpora of every day conversations found in the Persian weblogs, talk shows & interviews, as well as notes taken from every day talks. The findings indicate that “âxe” has undergone grammaticalization at both sentence and discourse levels, and it has reached the advanced stages of (inter) subjectification. In fact, in line with Sweetser (1990) and Degand and Fagard’s (2012) models, “âxe” expresses both objective and subjective causal relations. In fact, Persian speakers make use of this expression to express epistemic, speech act, and textual justification. These functions are indicative of increased dependency of “âxe” on discourse situation, showing the increased grammaticalization and (inter) subjectification it requires to materialize such discourse functions.

Keywords: âxe, causal relations, grammaticalization, (inter) subjectification

Introduction

An extensive body of research in linguistics deals with discourse/pragmatic markers, the expressions that mainly contain procedural rather than propositional meanings. The development of discourse markers often involves a process of ‘(inter)subjectification’ (Traugott & Dasher, 2002). This means a shift from meanings pertaining to the characterization of the objective world will be projected/mapped initially to other aspects of meanings involving the expression of personal attitudes of the speaker (subjectification) and then to meanings linked to speaker-hearer interactions (i.e., intersubjectification). In line with this body of researches, Discourse Grammar treats two separate but interrelated domains for discourse processing: Sentence Grammar (SG) and Thetical Grammar (TG). The former deals with the structure and meaning of the sentences, while the latter deals with the organization of discourse at the level beyond the sentence as well as the relationship between linguistic materials and the contextual situation of discourse. As such, Discourse Grammar considers discourse markers as theticals resulting from grammaticalization at discourse level. Components of discourse situation identified in Discourse Grammar can well explain the expressions used to describe the semantic changes involved in the grammaticalization/pragmaticalization of discourse markers. Thus, it is not surprising that the meaning of theticals, including discourse markers, has been described by scholars such as Traugott & Dasher (2002) with reference to concepts such as subjectivity (component of speaker attitude) and intersubjectification (component of speaker-listener interaction). Also, Der (2010) as well as Degand and Vandenberg (2011) have predicted that these elements take on several major functions, which are textual, attitudinal (subjective) and interactive (intersubjective) functions.

The present study, considering the perspective of Discourse Grammar and the above researchers, investigates the functional complexity of the discourse marker “âxe” (‘because’/‘but’) in Persian to express

causal relations from the perspective of (inter) subjectification. By introducing the categories of CONTENT, EPISTEMIC, and SPEECH ACT use of causal conjunctions, Sweetser (1990) argues that in English, some differences can be observed in the use of backward as well as forward causal connectives with respect to the above domains. In recent years, however, there have been proposals to replace her three-domain distinctions with a subjectivity scale of speaker involvement (Traugott & Dasher, 2002). Degand and Fagard (2012), for instance, add TEXTUAL relations to the Sweetser's domains and describes them as non-content causal relations, namely EPISTEMIC, SPEECH ACT, and TEXTUAL; each one is more subjective relative to the following one forming JUSTIFICATION relations.

Materials and Methods

This research is a descriptive-analytical study to examine the pragmatic meanings of “âxe” by looking at a bulk of authentic data. It is part of a larger project investigating the grammaticalization of discourse markers in the colloquial Persian. Its data come from a variety of sources building a synchronic corpus of every day conversations found in Persian weblogs (blogs) and every day conversations observed by the researchers. In fact, all examples consist of attested data in contemporary Persian. Such data mainly maintain the nature of the conversational or colloquial Persian which can form a useful corpus for discourse-pragmatic studies.

Discussion and Conclusion

This paper argues that “âxe” (‘because’/‘but’) in Persian serves a number of pragmatic and discourse functions. The main line of argument focuses on the process of (inter) subjectification involved in the development of “âxe” as a discourse marker. The findings indicate that “âxe” has undergone the process of grammaticalization at both sentence and discourse levels, and it has reached the advanced stages of (inter) subjectification. In fact, in accordance with Sweetser (1990) and Degand and Fagard's (2012) claims, “âxe” expresses both objective and subjective causal relations. The main point concerning different functions of the “âxe” delineates the fact that Persian speakers make use of this word to express epistemic, speech act, and textual justification. It is worth mentioning that such functions are indicative of increased dependency of “âxe” on discourse situation, and as a result we observe a kind of increased grammaticalization and (inter)subjectification in its development.

References

- Amouzadeh, M. & Azmoodeh, H. (2014). Thetical Grammar: An introduction to Discourse Grammar based on Persian examples. *Iranian Journal of Comparative Linguistic Research*, 4(7), 45-67. [In Persian]
- Amouzadeh, M. & Noora, A. (2014). Cyclic Grammaticalization of *yæ'ni* ('meaning') from the perspective of Discourse Grammar. *Language Research*, 5(1), 75-93. DOI: 10.22059/jolr.2014.52661. [In Persian]
- Anvari, H. (2003). *Intensive dictionary of speech*. Sokhan. [In Persian]
- Batani, M. R. (1355). The Use of *ke*, *dige*, *âxe*, *hâ*, in spoken Persian. *Journal of the Faculty of Literature and Humanities University of Tehran*, 93, 275-251. [In Persian]
- Beheshti, M. (1991). *Saba dictionary*. Saba. [In Persian]
- Brown, P. & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language use*. Cambridge University Press.
- Canestrelli, A. (2013). *Small words, big effects? Subjective versus objective causal connectives in discourse processing*. [Unpublished PhD dissertation]. Netherlands Graduate School of Linguistics.
- Defour, T. (2007). *A diachronic study of the pragmatic markers well and now*. [Unpublished PhD dissertation]. Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte Vakgroep Engels.
- Degand, L. & Fagard, B. (2012). Competing connectives in the casual domain. *Journal of Pragmatics*, 44(2), 154-168.
- Degand, L. & Simon Vandenberg, A. (2011). Introduction: Grammaticalization and (inter)subjectification of discourse markers. *Linguistics*, 49(2), 287-294.
- Dér, C. (2010). On the status of discourse markers. *Acta Linguistica Hungarica*, 57(1): 3-28.
- Frey, J. S. (1980). *Perception of cause*. [Unpublished PhD dissertation]. Indiana University.

- Ghaderi, S. (2019). *A Study of thetical uses of âre and næ expressions in the daily Persian discourse*. [Unpublished PhD dissertation]. University of Isfahan. [In Persian]
- Ghaderi, S. & Amouzadeh, M. (in press). Aspects of *bale* (‘yes’) in Persian discourse: The case of its functions, positions, and evolution. *Studia Linguistics*.
- Ghaderi, S., Amouzadeh, M. (2017). Cooptation in Discourse Grammar: A reconciliation process between Sentence Grammar and Thetical Grammar. *Language and Linguistics*, 13(26), 1-18. [In Persian]
- Ghaderi, S., Amouzadeh, M., Rezaei, V. (2020). A cognitive and pragmatic analysis of Persian conditionals. *Language Related Research*, 10(6), 233-260. [In Persian]
- Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
- Hansen, M. M. (1998). The semantic status of discourse markers. *Lingua*, 104(3), 235–260.
- Heine, B. (2013). On discourse markers: Grammaticalization, pragmaticalization, or something else? *Linguistics*. 51(6), 1205-1247.
- Heine, B., & Kaltenböck, G. (2014). Sentence Grammar vs. Thetical Grammar: Two competing domains? In E. Moravcsik, & A. Malchukov (Eds.). *Competing motivations* (pp. 348-363). Oxford University Press.
- Heine, B., Kaltenböck, G., & Kuteva, T. (2013). On the evolution of final particles. In Hancil S. (Ed.). *The role of affect in discourse markers* (pp. 111-140). PURH.
- Heine, B, Kaltenböck, G., Kuteva, T. & Long, H. (2021). *The rise of discourse markers*. Cambridge University Press.
- Kaltenböck, G., Heine, B., & Kuteva, T. (2011). On Thetical Grammar. *Studies in Languages*, 35(4), 848-893.
- Kuteva, T. (2012). On the cyclic nature of grammaticalization. In L. Ik-Hwan, K. Young-Se, K. Kyoung-Ae, K. Kee-Ho, R. Il-Kon, K. Seong-Ha, K. Jin-Hyung, L. Hyo Young, K. Ki-Jeong, K. Hye-Kyung, A. & Sung-Ho (Eds.). *Issues in English linguistics* (pp. 50-67). Hankookmunhwasa.
- Mina. N. (2007). Blogs, cyber-literature & virtual culture in Iran. *George C. Marshall European Center for Security Studies*, 15, 1-38.
- Mo’in, M. (1997). *Mo'in Encyclopedic Dictionary*. Amir Kabir. [In Persian]
- Monshizadeh, M. & Taki, G. (2009). The functions of argumentative discourse markers in Persian. *Journal of Linguistics*, 23(44), 116-87. [In Persian]
- Noora, A. (2015). Synchronic multifunctionality of the discourse marker Hâlâ (‘now’) from the perspective of (inter)subjectification. *Language Research*, 6(2), 121-140. [In Persian]
- Noora, A. & Amouzadeh, M. (2015). Grammaticalization of *yani* in Persian. *IJLS*, 9(1), 91-122.
- Rhee, S. (2011). Context-induced reinterpretation and (inter)subjectification: The case of grammaticalization of sentence-final particles. *Language Sciences*, 34, 284-300.
- Sadri, G. & Hakami, N. (2003). *Dictionary of contemporary Persian*. Farhange Moaser Publications. [In Persian]
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge University Press.
- Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge University Press.
- Takahara, P. O. (1998). Pragmatic properties of causal connectives in English and Japanese. In J. L. Mey (Ed.). *Pragmatics and beyond* (pp. 65-91). John Benjamins Publishing Company.
- Traugott, E. (1982). From propositional to textual and expressive meanings : Some semantic-pragmatic aspects of grammaticalization. In W. P. Lehman, & Y. Malkiel (Eds.). *Perspectives on historical linguistics* (pp. 245-272). John Benjamins Publishing Company.
- Traugott, E. (1988). Pragmatic strengthening and grammaticalization. In S. Axmaker, A. Jaisser, & H. Singmaster (Eds.). *Proceedings of the fourteenth annual meeting of the Berkeley linguistics society* (pp. 406-416). Berkeley Linguistics Society.
- Traugott, E. (1989). On the rise of epistemic meaning in English: An example of subjectification in semantic change. *Language*, 65(1), 31-55.
- Traugott, E. (1995). The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization. *Paper presented at the 12th International Conference on Historical linguistics*. Manchester.

- Traugott, E. (1997). Structural scope expansion and grammaticalization. *Paper presented in the Linguistic Circle of Copenhagen*. Copenhagen.
- Traugott, E. (1998). The role of pragmatics in semantic change. *Paper presented to the Conference of the International Pragmatics Association*. Rheims.
- Traugott, E. (1999). The rhetoric of counter-expectation in semantic change: A study in subjectification. In A. Blank, & P. Koch (Eds.). *Historical semantics and cognition* (pp. 177–196). Mouton de Gruyter.
- Traugott, E. (2000). From etymology to historical pragmatics. *Plenary paper presented at the Studies in English Historical Linguistics Conference*. UCLA
- Traugott, E. (2004). Exaptation and grammaticalization. In M. Akimoto (Ed.). *Linguistic studies based on corpora* (pp. 133-156). Hituzi Syobo Publishing.
- Traugott, E. (2010). (Inter)subjectivity and (inter)subjectification: A reassessment. In K. Davidse, L. Vandelanotte, & H. Cuyckens (Eds.). *Subjectification, intersubjectification and grammaticalization* (pp. 29-70). De Gruyter Mouton.
- Traugott, E. (2012). Intersubjectification and clausal periphery. *Journal of English Text Construction*, 5(1), 7-27.
- Traugott, E. & Dasher, R. (2002). *Regularity in semantic change*. Cambridge University Press.

ابعاد معنایی نقش‌نمای گفتمانی «آخه» در بیان روابط علی از منظر (بین) ذهنی‌شدگی

*اعظم نورا

**محمد عموزاده

چکیده

این مطالعه به بررسی ابعاد معنایی نقش‌نمای گفتمانی «آخه» در بیان روابط علی از منظر (بین) ذهنی‌شدگی می‌پردازد. پژوهش حاضر مطالعه‌ای توصیفی-تحلیلی است و داده‌های آن پیکره‌ای همزمانی متشکل از زبان روزمره به کاررفته در وبلاگ‌ها، مصاحبه‌های تلویزیونی و گفتگوهای روزمره است. بررسی داده‌ها نشان می‌دهد واژه «آخه» تحت فرایند دستوری‌شدگی در سطح جمله و گفتمان قرار گرفته و به پیشرفته‌ترین مراحل (بین) ذهنی‌شدگی رسیده است. در واقع، مطابق پیش‌بینی سویتسر (1990) و دِگاند و فاگارد (2012) در موارد مشابه، این عبارت علاوه بر بیان روابط علی عینی، به عنوان یک نقش‌نمای گفتمانی، برای بیان انواع روابط علی ذهنی یا روابط توجیهی نیز به کار می‌رود. به عبارت دیگر، گویشوران زبان فارسی از این عبارت برای بیان انواع روابط توجیهی معرفی، کارگتی و متنی استفاده می‌کنند. کاربردهای فوق، بیانگر وابستگی بیشتر «آخه» به موقعیت گفتمان و نشان دهنده درجات پیشرفته دستوری‌شدگی گفتمانی واژه مذکور است.

کلید واژه‌ها

آخه، روابط علی، روابط توجیهی، دستوری‌شدگی، (بین) ذهنی‌شدگی

۱. مقدمه

نقش‌نماهای گفتمان، یک مقوله‌نقشی-کاربردشناختی را در زبان تشکیل می‌دهند. به عبارت دیگر، آحاد این مقوله ریشه در طبقات واژگانی-دستوری دارند؛ اما خود طبقه‌ای صوری (واژگانی-دستوری) نیستند و لذا، می‌توان این عناصر را مقوله‌ای میانی، بین عناصر قاموسی و عناصر دستوری زبان دانست که از نظر معنایی، به عناصر دستوری نزدیک‌تر هستند (Hansen, 1998:225). همچنین، آن‌ها در سطح غیرارجاعی پیام‌ها عمل کرده و برای انتقال اطلاعات درباره‌ی جهان خارج به کار نمی‌روند. در توجیه ماهیت هستی‌شناختی واحدهای گفتمانی همچون نقش‌نماهای گفتمان، کالتن‌باخ^۱ و دیگران^۲ (2011) معتقدند که این عناصر زبانی مقوله‌ای متعلق به دستور سطح معترضه هستند. به عبارت دیگر، از منظر دستور گفتمان، مقوله‌های دستوری را می‌توان حاصل دستوری‌شدگی در دو سطح متمایز زبان دانست که عبارت‌اند از دستور سطح جمله و دستور سطح معترضه.^۳ این دو سطح، دو نظام مجزا از نظر نحوی و نوایی هستند و هر کدام ساختار درونی خود را دارد. سازه‌های دستور سطح جمله عبارت‌اند از: گروه‌ها، کلمات و تکواژها، به‌علاوه ابزارهای واژ-نحوی که این سازه‌ها را به هم مرتبط می‌کند. دستور سطح معترضه، نظام جداگانه‌ای است که نیازهای شناختی و ارتباطی پیش‌آمده در موقعیت کلامی را مدیریت می‌کند. در واقع، این دو نظام در عین حال که با یکدیگر تعامل دارند؛ اما مبتنی بر اصول متفاوتی هستند. بنابراین، واحد پایه‌ای تحلیل در این دو سطح، متفاوت است به این صورت که در دستور سطح جمله، واحد تحلیل، همان واحدهای آشنای ساختار جمله است؛ اما در دستور سطح معترضه، واحد تحلیل، واحدهای اطلاع‌خودمختاری هستند که از نظر نحوی و نوایی، از گفته‌ی میزبان خود مستقل می‌باشند. معنای واحدهای مذکور که معترضه‌ای^۴ نامیده می‌شوند، توسط نقش آن‌ها در کلام، شکل می‌گیرد. پژوهشگران این حوزه (Kaltenbock et al., 2011; Heine, 2013; Heine et al., 2013; Heine & Kaltenbock, 2014) معتقدند که عملیات عضوگیری^۵ عامل ایجاد معترضه‌ای‌ها است و دسته‌ای از معترضه‌ای‌ها^۶ نقش‌نماهای گفتمان هستند.

از منظر دستور گفتمان، نقش اصلی نقش‌نماهای گفتمانی مرتبط ساختن یک گفته به موقعیت گفتمان، خصوصاً به سازماندهی متن، نگرش‌گوینده و تعامل‌گوینده-شنونده است. در واقع، موقعیت گفتمان شامل شبکه‌ی پیچیده‌ای از مؤلفه‌های درهم‌تنیده است که حضور یکی به معنای عدم امکان حضور دیگری نیست، اما در یک بافت یا کنش گفتمانی خاص، یکی از این مؤلفه‌ها ممکن است نسبت به بقیه برجستگی بیشتری داشته باشد. این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از سازماندهی متن، نگرش‌گوینده، تعامل‌گوینده-شنونده، منبع اطلاعات، زمان و مکان گفتمانی و دانش از جهان خارج. مؤلفه‌های مذکور به‌خوبی می‌توانند تعبیر به کاررفته در توصیف تغییرات معنایی دخیل در دستوری‌شدگی^۷ گفتمانی/کاربردشناختی‌شدگی^۸ نقش‌نماهای گفتمان را

^۱ G. Kaltenböck

^۲ Thetical Grammar

^۳ theticals

^۴ cooptation

^۵ کالتن‌باخ و دیگران (2011) معتقدند واحدهای گفتمانی مدنظر در دستور سطح معترضه، تا حد زیادی با آنچه در نوشتگان زبان‌شناسی، معترضه (parentheticals) نامیده شده است، مطابقت دارد؛ مثل قیده‌های جمله، بندهای قیدی، تعبیرات تک‌کلمه‌ای، پرسش‌های ضمیمه‌ای و بندهای تفسیری. اما برخلاف این موارد، واحدهای گفتمانی مدنظر آن‌ها، الزاماً نیازمند یک گفته‌ی میزبان نبوده و ممکن است در حاشیه‌ی یک گفته ظاهر شده یا اینکه گفته مستقلی را تشکیل دهند.

^۶ برای کسب اطلاعات بیشتر به عموزاده و آزموده (۱۳۹۳)، قادری و عموزاده (۱۳۹۶) و عموزاده و نورا (۱۳۹۳) مراجعه کنید.

^۷ grammaticalization

^۸ pragmaticalization

تیین کنند. بنابراین، تعجیبی ندارد که معنای معترضه‌ها و از جمله نقش‌نماهای گفتمان توسط پژوهشگرانی همچون تراگوت و داشر^۱ (2002) با ارجاع به مفاهیمی مثل ذهنی‌شدگی^۲ (مؤلفه نگرش‌گوینده) و بین‌ذهنی‌شدگی (مؤلفه تعامل‌گوینده-شنونده) توصیف شده است. همچنین، در^۳ (2010) و دگاند و وندبرگن^۴ (2011) نیز درباره تحول نقشی و معنایی نقش‌نماهای گفتمان، این‌گونه پیش‌بینی کرده‌اند که عناصر مذکور چند نقش عمده را می‌پذیرند که عبارت‌اند از نقش متنی، نگرشی (ذهنی) و تعاملی (بین‌ذهنی).

پژوهش حاضر نیز با در نظر گرفتن دیدگاه دستور گفتمان و مطالعات فوق، پیچیدگی معنایی و ابعاد کاربردشناختی واژه «آخه» را در بیان روابط علی در زبان فارسی عامیانه بررسی کرده است و به این پرسش پاسخ می‌دهد که واژه مذکور پس از ورود به سطح گفتمان، و در پیشرفته‌ترین مراحل دستوری‌شدگی گفتمانی (کاربردشناختی‌شدگی) کدام‌یک از معانی بین‌ذهنی مرتبط با موقعیت گفتمان را در بیان روابط علی بیان می‌کند. این پژوهش، مطالعه‌ای توصیفی-تحلیلی است و بر پایه تحلیل محتوایی داده‌ها انجام می‌شود. داده‌های مورد بررسی در این پژوهش، برگرفته از گفتگوهای روزمره غیر رسمی و وبلاگ‌های فارسی است. در پژوهش حاضر، وبلاگ‌های شخصی به عنوان منبع داده‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. نویسندگان این نوع وبلاگ، عموماً از آن به منظور به اشتراک گذاشتن خاطرات روزانه خود با مخاطبانی که دارای علایق مشترک و یا احساس همبستگی هستند، استفاده می‌کنند. این افراد، احساسات خود را با استفاده از علائم نگارشی و نمادهای خاص یا از طریق تکرار یا حذف برخی از حروف یا واژه‌ها، بیان می‌کنند. با این وجود، خصوصیت اصلی زبان این نوع وبلاگ، عامیانه بودن آن است به گونه‌ای که، نگارش غیراستاندارد کلمات، بیانگر تلفظ عامیانه آن‌ها بوده و در عین حال صمیمیت با مخاطب را نمایه می‌کند. همچنین، به کارگیری پایه‌های فعلی کوتاه شده، استفاده مکرر از ضمائر و وندهایی که مشخصه زبان عامیانه هستند و اجتناب از صورت‌بندی‌های پیچیده، باعث می‌شود که زبان به کاررفته در این نوع وبلاگ، بسیار شبیه به زبان عامیانه به کاررفته در گفتگوهای روزمره باشد و لذا، پیکره مناسبی برای مطالعات گفتمانی-کاربرد شناختی در نظر گرفته شود (Mina, 2007).

۲. مبانی نظری

دستوردانان و فرهنگ‌نویسان، با واژه «آخه» برخورد یکسانی نداشته‌اند. به عنوان مثال، معین (۱۳۷۶)، آن را صوت، و هم معنی «آخش» می‌داند. با این حال، انوری (۱۳۸۲) آن را در مدخل واژه «آخر» قرار داده است و شبه جمله و همچنین، حرف ربطی می‌داند که بیانگر اعتراض است و یا در معنای چون/زیرا به کار می‌رود. بهشتی (۱۳۷۰) نیز واژه «آخر» را صفتی قرض‌گرفته از زبان عربی و به معنای پسین و پایان می‌داند. در عین حال، صدری و حکمی (۱۳۸۲) «آخه» را حرف و همچنین، نشانه تأکید یا اعتراض، و به معنای چون/زیرا می‌دانند. آن‌ها در تأیید دیدگاه خود، چند مثال از کاربرد «آخه» در زبان روزمره را ذکر می‌کنند؛ اما در تمام موارد، آن را به صورت «آخر» به کار می‌برند؛ مثلاً، آخر مردی گفتند و زنی! باطنی (۱۳۵۵) نیز معتقد است کاربرد «آخه» فقط عاطفی است و استفاده از آن به همراه جمله‌های امری، اصرار گوینده را به انجام کاری توسط مخاطب نشان می‌دهد.

1. E. Traugott & R. Dasher

2. subjectification

3. C. Déj

4. L. Degand & S. Vandenberg

در واقع، این برخورد متفاوت، می‌تواند بازتاب دستوری‌شدگی واژه مذکور و هم‌زیستی معانی مختلف اکتساب‌شده توسط آن باشد.

در این راستا، دِفور^۱ (2007) معتقد است که چند نقشی بودن هم‌زمانی نقش‌نماهای گفتمانی، می‌تواند به فرضیات در زمانی تغییر زبان، یعنی به فرایندهای دستوری‌شدگی و ذهنی‌شدگی مرتبط شود. تراگوت نیز در مهمترین مطالعات خود (1988, 1989, 2012, 2010, 2004, 1999, 1998, 1997, 1995) اشاره می‌کند که تغییر زبان توسط کاربران زبان و از طریق مشارکت فعال در یک چارچوب ارتباطی، ایجاد می‌شود و این همان چیزی است که تغییر معناشناختی-کاربرد شناختی را ایجاد می‌کند. از دیدگاه او، معانی به سمت رویه‌ای شدن،^۲ غیر شرایط صدقی شدن، ذهنی شدن و بین‌ذهنی شدن پیش می‌روند. در واقع، او از مهمترین افرادی است که در مطالعه تغییر معنایی-کاربردشناختی، ارتباط بین دستوری‌شدگی و ذهنی‌شدگی را به خوبی نشان داده است. تراگوت (1982:252-256) با ارجاع به تمایزی که هلیدی و حسن^۳ (1976:26) بین مؤلفه‌های نظام زبان قائل شده‌اند (اندیشگانی/گزاره‌ای، متنی و بین‌فردی)، یک‌سویه بودن تغییر معنایی را، به صورت طیف معنای گزاره‌ای (<معنای متنی>) <معنای ابرازی، مطرح کرد. او بر این باور بود که طیف فوق دربردارنده (بین) ذهنی‌شدگی بوده و نظم حاکم بر آن به گونه‌ای است که اجازه پیش‌بینی درباره مسیر و جهت‌مندی تغییر معنایی را می‌دهد. لذا، از نظر تراگوت و داشر (2002:281)، یکی از طیف‌های تغییر معنایی در دستوری‌شدگی، طیف غیرذهنی <ذهنی> بین‌ذهنی است. به عبارت دیگر، در تغییرات معنایی، گرایش اصلی به سمت ذهنی بودن بیشتر و بیان نگرش‌گوینده است، زیرا او آغازگر اصلی تغییر است. با این حال، ممکن است به مرور زمان، توجه آشکار بیشتری به مخاطب شده و معانی به سمت بین‌ذهنی شدن نیز گرایش یابند.

با در نظر گرفتن مطالعات فوق، پژوهش حاضر کاربرد عنصر زبانی «آخه» را در بیان روابط علی، در امتداد طیف (بین) ذهنی‌شدگی بررسی می‌کند. در واقع، «آخه» را برگرفته از هر کدام از اقسام کلام حرف، شبه‌جمله، صوت، صفت یا قید که بدانیم، از منظر دستور گفتمان، عنصری متعلق به دستور سطح جمله است که توسط گویشوران زبان فارسی، در معنای چون/زیرا به کار رفته است و به واسطه آن، گوینده توجیهی را برای گفته قبلی یا بعدی خود، مطرح می‌کند. کاربرد توجیهی این عنصر زبانی که موضوع پژوهش حاضر است را می‌توان زیرمجموعه کاربرد علی دانست. آرای متفاوت و مکملی به تبیین کاربرد علی پرداخته‌اند. به عنوان نمونه، تاکاهارا^۴ (1998:65-91) معتقد است روابط علی نقش مهمی در راهبردهای گفتمانی ایفا می‌کنند. از نظر او، این روابط تمایزات معنایی دقیقی را دربر می‌گیرند که نه تنها علت‌های فیزیکی و معلول‌هایشان را دربر می‌گیرد، بلکه دلایل انجام یک کنش و استنباط یا نتیجه‌گیری براساس شواهد را نیز شامل می‌شود. سویتسر^۵ (1990:77) نیز قلمروهای سه‌گانه‌ای را به ترتیب افزایش ذهنی بودن، برای روابط علی مطرح می‌کند که عبارت‌اند از:

(۱) روابط محتوایی،^۶ که به واسطه آن گوینده رابطه‌ای علی را در جهان خارج توصیف می‌کند. این رابطه عینی است و می‌تواند ارادی یا غیرارادی باشد؛

¹. T. Defour

². proceduralization

³. M. Halliday & R. Hasan

⁴. P. O. Takahara

⁵. E. Sweetser

⁶. contentful

(۲) روابط معرفتی،^۱ که از طریق آن گوینده براساس یک استدلال، نتیجه‌ای را استنباط می‌کند؛
 (۳) روابط کارگفتی،^۲ که به‌واسطه آن گوینده کارگفت خود را توجیه می‌کند. به عبارت دیگر، گفته‌گوینده، بیانگر دلیلی برای بیان کردن گفته قبلی او محسوب می‌شود.

دگاند و فاگارد^۳ (2012)، به فهرست سه‌گانه سویتسر، روابط متنی را می‌افزایند و در این فهرست چهارگانه، روابط علی غیرمحتوایی یعنی روابط معرفتی، کارگفتی و متنی را روابط توجیهی^۴ نامیده و معتقد هستند که روابط مذکور، به ترتیب (بین)ذهنی تر بوده و به‌جای بیان علت، توجیهی را ارائه می‌کنند. از نظر نویسندگان مذکور، روابط توجیهی متنی، روابطی هستند که از طریق آن‌ها، گوینده درباره رابطه بین دو گفته یا دو بخش گفتمانی، دگرگویی کرده و یا فرایینی را مطرح می‌کند. به عبارت دیگر، قصد گوینده از بیان این روابط، بیان علت یا نتیجه‌گیری نیست، بلکه او می‌خواهد توضیح و یا استدلالی را ارائه کند. در بخش چهارم به بررسی کاربرد «آخه» در بیان انواع روابط فوق، در زبان فارسی عامیانه خواهیم پرداخت.

۳. پیشینه پژوهش

مطالعات مختلفی در خصوص ابعاد کاربردشناختی نقش‌نماهای گفتمانی در زبان‌های مختلف صورت گرفته و نشان داده‌اند که این عناصر زبانی پس از دستوری‌شدگی در سطح دستور جمله، همچنان تحت فرایند دستوری‌شدگی قرار گرفته و به تدریج از معنای مفهومی خود فاصله گرفته و با ورود به جهان گفتمان، انواع معانی (بین)ذهنی را عهده‌دار شده‌اند. مطالعات پیشین پژوهشگران داخلی نیز بر دستوری‌شدگی و (بین)ذهنی‌شدگی برخی عناصر زبان فارسی و برعهده گرفتن این نقش‌های متنوع توسط آن‌ها صحه گذاشته‌اند. اگرچه عمده این مطالعات درباره عناصری همچون نقش‌نماهای استدلالی (منشی‌زاده و تاکی، ۱۳۸۸)، حالا (نورا، ۱۳۹۴)، یعنی (Noora & Amouzadeh, 2015)، اگر (قادری، عموزاده و رضایی، ۱۳۹۸)، آره/بله و نه (قادری، ۱۳۹۸؛ قادری و عموزاده، زیر چاپ) انجام گرفته است؛ اما هیچ‌کدام بر عنصری علی-توجیهی همچون آخه متمرکز نبوده‌اند.

لازم به ذکر است که منشی‌زاده و تاکی (۱۳۸۸) بر مبنای سطوح گفتمانی مدنظر شیففرین^۵ (1987)، نود نمونه نقش‌نما را در گفتمان استدلالی زبان فارسی شناسایی کرده‌اند و معتقدند نقش‌نماهای مذکور برای پیوند علت و نتیجه به کار رفته‌اند و می‌توانند به سه دسته نقش‌نمای بیانگر علت، نقش‌نمای بیانگر نتیجه و نقش‌نمای بیانگر علت و نتیجه تقسیم شوند. فری^۶ (1980) نیز یادآور می‌شود که تعبیر صحیح روابط علی، به چگونگی در نظر گرفتن گفته‌های به هم متصل شده، بستگی دارد. به عبارت دیگر، تعبیر صحیح روابط علی به این بستگی دارد که آیا روابط مذکور را، پیونددهنده واحدهای محتوایی و بیانگر روابط عینی بدانیم یا پیونددهنده مقدمه و نتیجه‌گیری، کارگفت و توجیه یا دو بخشی که یکدیگر را دگرگویی می‌کنند.

1. epistemic

2. Speech act

3. B. Fagard

4. justification relations

5. D. Schiffrin

6. J. S. Frey

همچنین، پژوهشگرانی مانند [ریبی](#)^۱ (2011) بر این باور هستند که نقش‌نماهای گفتمانی، در کاربرد توجیهی، رابطه‌ی علی بین بند اصلی و پیرو را نشان نمی‌دهند، بلکه زمینه‌ها یا مبنای اظهار گوینده را بیان می‌کنند و لذا، به‌عنوان یک حرف ربط کاربردشناختی عمل می‌کنند. با توجه به این که ابعاد معنایی عنصر زبانی «آخه» در بیان روابط علی در مطالعات پیشین بررسی نشده است، پژوهش حاضر، ابعاد معنایی این نقش‌نمای گفتمانی را در بیان روابط علی از منظر (بین)ذهنی‌شدگی بررسی می‌کند تا نشان دهد «آخه» به‌عنوان یک نقش‌نمای گفتمانی، چگونه برای بیان انواع روابط توجیهی ذهنی به کار می‌رود.

۴. کاربرد «آخه» در بیان روابط علی

همان‌گونه که بیان شد، پژوهشگرانی همچون [دگاند و فاگارد](#) (2012)، کاربرد عنصر زبانی را در بیان روابط علی، به‌ترتیب افزایش (بین) ذهنی بودن به چهار دسته تقسیم می‌کنند که عبارت‌اند از روابط محتوایی/عینی، معرفتی، کارگفتی و متنی. بررسی داده‌های مورد بررسی این پژوهش نشان می‌دهد که «آخه» می‌تواند برای بیان انواع روابط مذکور به کار رود. با وجود این، کاربرد آن به‌عنوان نقش‌نمای گفتمانی، صرفاً برای بیان روابط توجیهی یا علی‌ذهنی^۲ (معرفتی، کارگفتی و متنی) است. البته شایان ذکر است که در بسیاری از موارد، شناسایی دقیق نوع رابطه بیان‌شده توسط «آخه»، دشوار بوده است و آهنگ گفته، مکث و بافت کاربرد آن می‌تواند ابهام‌زدایی کند. در این خصوص، [تا کاها را](#) (1998:65-91) تأکید می‌کند که انتخاب تعبیر صحیح، دارای انگیزش کاربردشناختی است و صرفاً وابسته به صورت نیست. در واقع، او انتخاب یکی از قلمروهای سه‌گانه [سویتسر](#) (1990) برای یک رابطه‌ی علی را، انتخابی کاربردشناختی می‌داند و بر این باور است که رابطه‌ی علی توجیهی، ماهیتی کاربردشناختی دارد. در قسمت زیر نمونه‌هایی از کاربرد «آخه»، در روابط چندگانه فوق، به‌ترتیب افزایش (بین) ذهنی بودن، بررسی می‌شود.

۴-۱. بیان رابطه‌ی محتوایی (عینی)

مطابق دیدگاه [بهشتی](#) (۱۳۷۰) و [انوری](#) (۱۳۸۲) واژه «آخه» از صفت «آخِر» با معنای مفهومی «پسین»، مشتق شده است. در نمونه‌های زیر، «آخه» به‌عنوان واحدی از دستور سطح جمله (یعنی یک حرف ربط دستوری‌شده‌ی علی)، برای بیان رابطه‌ی محتوایی مورد استفاده قرار گرفته است. به عبارت دیگر، می‌توان مفروض گرفت که واژه «آخِر» در سطح دستور جمله، تحت فرایند دستوری‌شدگی قرار گرفته و به دلیل تقلیل آوایی، به «آخه» تبدیل شده است. سپس، واژه مذکور تحت فرایند بازتحلیل معنایی و مقوله‌زدایی واقع شده و به یک حرف ربط علی تبدیل شده است که در مواردی مانند نمونه‌های زیر برای بیان روابط علی محتوایی (نه روابط توجیهی ذهنی) مورد استفاده قرار گرفته است و همچنان در شرایط صدق گفته‌ی میزبان خود تأثیر دارد.

(۱) ... بعد یه مانتو گشاد حاملگی هم دیدم؛ آخه بارون شدید زد، نتونستم خوب بگردم.

(۲) ... حالا امروز داداشم سرما خورده و سردرد گرفته، آخه اونجا خیلی هوا سرده و مجبوره که ...

^۱ S. Rhee

^۲ شایان ذکر است که استفاده از اصطلاح «ذهنی» در بیان روابط علی، نقطه‌ی مقابل «عینی/محتوایی» است و لذا مشتمل بر کاربردهای «بین‌ذهنی» نیز می‌باشد.

(۳) چهارشنبه قرار بود امتحان بگیرن که نشد. یعنی ما نرفتیم، آخه قرار بود من و سمیه و الهام بریم کلاس حسابداری و با اونا امتحان بدیم که ما هم نرفتیم.

(۴) ... یکشنبه کلاس داشتم، آخه شنبه برگزار نشده بود...

(۵) ... دقیقاً چهره‌اش رو ندیدم، آخه تاریک بود...

در نمونه‌های فوق، گوینده با استفاده از «آخه»، بین بندهایی که بیانگر رخدادهایی در جهان خارج هستند، رابطه‌ی علی برقرار می‌کند. بنابراین، «آخه» معنایی تحدیدی^۱ دارد که توسط نقش آن به‌عنوان سازه‌ای از دستور سطح جمله (حرف ربط علی) تعیین می‌شود و نه توسط موقعیت گفتمان. نکته‌ی درخور توجه این است که، هرچند از دیدگاه پژوهشگران فوق، روابط علی محتوایی، برخلاف روابط توجیهی ذهنی، عینی هستند؛ اما از نظر نگارندگان پژوهش حاضر، پژوهش‌های آتی می‌تواند نشان دهد که عینی بودن روابط علی نیز، همچون ذهنی بودن روابط توجیهی، می‌تواند مدرج باشد.

۴-۲. بیان رابطه‌ی توجیهی ذهنی معرفتی

کاربرد «آخه» به‌عنوان نقش‌نمای گفتمانی، می‌تواند بیانگر روابط توجیهی ذهنی معرفتی باشد. همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، از نظر سویتسر (1990:77) در روابط معرفتی، گوینده براساس یک استدلال، نتیجه‌ای را استنباط می‌کند. نمونه‌های زیر را در نظر بگیرید:

(۶) مادر: بیا این آش رو ببر بده به خانم محبی اینا.

نوجوان: خونه نیستند، آخه تلفن شون رو جواب نمیدن.

(۷) بهاره خیلی می‌ترسه، آخه بارداری اولش رو ۵ ماهه سقط کرد (شادی به دوستش)

(۸) مهدی: یعنی رضا که جاست برم کتاب رو ازش بگیرم؟

سارا: خونه‌ست، آخه فردا امتحان داره.

(۹) فکر کنم برا شیرین خواستگار میاد، آخه آقای مدنی کلی میوه شیرینی خریده بود (دختر به مادر)

(۱۰) شهره: نفهمیدی جواب آزمایش سولماز چی بود؟

مریم: مثبت، آخه از مژگان خانم، آدرس یه متخصص زنان رو می‌گرفت.

(۱۱) انگار سمانه بهش بر خورده بود، آخه تو مهمونی هیچی نخورد! (لیلا به بتول)

در نمونه‌های فوق، «آخه» بین بندهایی که بیانگر رخدادهایی در جهان خارج هستند، رابطه‌ی علی برقرار نمی‌کند. لذا، بیانگر رابطه‌ی علی عینی محتوایی نیست و کاربرد آن برای بیان رابطه‌ی توجیهی ذهنی معرفتی است. در واقع، گوینده نتیجه‌ای را در بخش اول گفته‌ی خود، براساس استدلال ارائه‌شده در بخش دوم گفته، استنباط می‌کند. این کاربرد هم‌زمان بیانگر دو کاربرد دیگر نقش‌نمای گفتمانی است که می‌توان آن‌ها را کاربرد پیش‌انگاشتی و کاربرد شهودیتی (گواه‌نمایی) نام‌گذاری کرد. در واقع، مطابق با دیدگاه دستور گفتمان، معنای نقش‌نمای گفتمانی در این نقش، غیر تحدیدی بوده و مبتنی بر استدلالی است که خارج از معناشناسی جمله واقع شده است و دو مؤلفه از موقعیت گفتمان را پیش‌زمینه‌سازی می‌کند که عبارت‌اند از مؤلفه‌ی دانش از

^۱ restrictive meaning

جهان خارج و مؤلفه منبع اطلاعات. به‌عنوان مثال، در نمونه (۶)، بخش دوم گفته (آخه تلفن شون رو جواب نمیدن)، نه تنها مؤلفه دانش از جهان خارج (جواب ندادن تلفن، بر حضور نداشتن در منزل دلالت می‌کند)، بلکه مؤلفه منبع اطلاعات را پیش‌زمینه‌سازی می‌کند. در واقع، اطلاعات ارائه شده در بخش دوم نمونه مذکور، اطلاعات یا شواهدی را ارائه می‌کند که گوینده براساس آن، نتیجه‌گیری خود را در بخش اول (خونه نیستند)، بیان می‌کند.

۳-۴. بیان رابطه توجیهی ذهنی کارگفتی

گاهی نقش‌نمای گفتمانی «آخه» برای بیان رابطه توجیهی ذهنی کارگفتی، مورد استفاده قرار می‌گیرد که به‌واسطه آن گوینده کارگفت خود را توجیه می‌کند. به عبارت دیگر، گفته گوینده، بیانگر دلیلی برای بیان کردن گفته قبلی او محسوب می‌شود. نمونه‌های زیر، غیر از دو نمونه اول، برگرفته از وبلاگ‌های مختلف هستند و بیانگر این کاربرد می‌باشند:

(۱۲) می‌شه گوشی رو جواب بدی، آخه دستم بنده! (زن به شوهر)

(۱۳) چی دوست داری بپزم، آخه امروز بیکارم. (زن به شوهر)

(۱۴) ... همون بار اول بله رو میگم، آخه می‌ترسم از دستم بره ...

(۱۵) گفتم نذرم چی می‌شه؟ گفت یه پرنده دیگه انتخاب کن و آزادش کن. گفتم آخه من نذرم مرغ عشقه ...

(۱۶) امسال عید حال و هوای خاصی داره، آخه دوران طلایی واسه درس خوننده!

(۱۷) مامانم دارن می‌رن کربلا، خوشا به حالشون و بدا به حال من، آخه دیگه کارامو باید خودم انجام بدم.

(۱۸) نه مغرورم نه ریگی تو کفشمه، آخه اینا رو گفتند که جلوجلوم می‌نویسم.

در نمونه‌های فوق، گوینده با استفاده از «آخه»، کارگفت خود را به توجیه ارائه شده برای آن پیوند می‌دهد. از نظر [دگانند و فاگارد \(2012\)](#)، این کاربرد، ذهنی‌تر از کاربرد توجیهی معرفتی بوده و لذا، بیشتر دستوری شده است. به علاوه، مطابق دیدگاه آن‌ها می‌توان گفت که کاربرد «آخه» در نمونه‌هایی مانند ۱۸-۱۶، از سایر نمونه‌ها ذهنی‌تر و لذا، دستوری‌تر است؛ زیرا گوینده، ارزیابی صورت گرفته در بخش اول را توجیه می‌کند.

نکته دیگر درباره این کاربرد نقش‌نمای گفتمانی «آخه»، این است که گاهی گوینده استنباط کارگفت را به مخاطب واگذار می‌کند و فقط به ذکر توجیه بسنده می‌کند. به عبارت دیگر، «آخه»، گفته میزبان خود را به تضمینی که توسط گوینده مطرح شده است، وصل می‌کند و لذا، یک حرف ربط متعلق به دستور سطح جمله، که بند دلیل را به بند اصلی پیوند دهد نمی‌باشد. به‌عنوان مثال در نمونه (۱۵)، گوینده به صورت ضمنی با مخاطب مخالفت کرده و با استفاده از «آخه»، کارگفت ضمنی خود را توجیه کرده است. در واقع، در چنین مواردی «آخه» نقش دوگانه‌ای را ایفا می‌کند که عبارت است از بیان ضمنی کارگفت مربوطه و ارائه توجیه برای آن. به‌منظور شفافیت بیشتر بحث، به نمونه‌های زیر توجه کنید. در نمونه (۱۹)، سمانه و شوهرش با ماشین در حال رد شدن هستند که فرشته، دوست سمانه را می‌بینند. آن‌ها توقف می‌کنند و سمانه می‌گوید:

(۱۹) سمانه: بیا بالا، می‌رسونیمت!

فرشته: آخه شرمنده تون می‌شم!

سمانه: بیا بالا ناز نکن!

(۲۰) فردا شب دیگه یادتون نره‌ها، با بچه‌ها تشریف بیارید. (زهره به زن برادرش)

مهری: آخه به زحمت می‌افتید!

زهره: اِوا، خدا مرگم، مگه چکار می‌خوام بکنم؟! ...

در زبان فارسی، نمونه‌های فوق می‌تواند هم‌زمان بیانگر کارگفت دعوت کردن و یا تعارف کردن باشد. مطابق دیدگاه براون و لوینسون^۱ (1987)، در خصوص کارگفت دعوت کردن، ارائه پاسخ نامرجح و رد دعوت، تهدیدکننده و وجهه فرد دعوتکننده است و مستلزم به کارگیری راهبردهای ادب سلبی است. در نمونه‌های فوق، فرشته و مهری، با پذیرش دعوت و یا تعارف مخاطب خود، باری را روی دوش او قرار می‌دهند و لذا، با استفاده از «آخه» سعی می‌کنند تهدید وجهه حاصله را کاهش دهند؛ اما این کار را با راهبرد گفتمانی پیچیده‌ای با کمک مخاطب، انجام می‌دهند. به علاوه، پاسخ آن‌ها هرچند به صورت پرسش نیست؛ اما مشتمل بر نقش بین‌ذهنی واکنشی^۲ است و گوینده، واکنشی دال بر تأیید را از مخاطب خود می‌طلبد. به همین دلیل توالی دعوت یا تعارف، فقط با ارائه پاسخ کلامی یا غیر کلامی از سوی مخاطب تکمیل می‌شود. به نظر می‌رسد گویشوران فارسی زبان، به قدری به وجهه خواست‌های مخاطب خود توجه دارند که ترجیح می‌دهند پذیرش دعوت یا تعارف مخاطب را با او، به مذاکره بگذارند و تنها در صورت گرفتن بازخورد مثبت بپذیرند.

۴-۴. بیان رابطه توجیهی ذهنی متنی

آخرین کاربرد توجیهی «آخه»، کاربرد آن برای بیان رابطه توجیهی ذهنی متنی است که به واسطه آن گوینده با دگرگویی کردن و ارائه توضیح بیشتر، گفته قبلی خود را توجیه می‌کند. نمونه‌های زیر که برگرفته از وبلاگ‌های مختلف است، بیانگر این کاربرد هستند:

(۲۱) مهناز مریض بود، آخه حال نداشت و هی می‌گفت تهوع دارم.

(۲۲) مامان جون فسنجون مهمونی رو درست کرد، آخه من بلد نیستم.

(۲۳) من تازه امروز کامنت‌هایی که برام گذاشتین رو دیدم، آخه می‌دونین، همش فکر می‌کردم هرکسی نظر بذاره همون وقت نشون می‌ده نگو که ...

(۲۴) این چهارشنبه سوری تنها نیستم داداشم با خانمش امسال پیش ما هستند، آخه چهارشنبه سوری سوت و کور خیلی ضایع است ...

(۲۵) من و سمیه و الناز رفتیم نامزدی ندا، البته من با طرف شوهرش فامیل می‌شم، آخه پسرعموی دخترعمه‌ام می‌شه ...

(۲۶) امیدوارم مثل بقیه کارهایی که می‌کنم نصفه و نیمه وسط راه ولش نکنم، آخه یه خورده بی‌خیال تشریف دارم.

همان‌گونه که ملاحظه می‌کنید در نمونه‌های فوق، گوینده با استفاده از «آخه» گفته قبلی خود را از طریق دگرگویی کردن یا ارائه توضیح بیشتر توجیه کرده است. به‌عنوان مثال، در نمونه (۲۱) «حال نداشتن و تهوع داشتن» دگرگویی «مریض بودن» است و

¹ P. Brown & S. C. Levinson

² responsive intersubjective

گوینده با استفاده از این دگرگویی، مریض بودن مهناز را توجیه می‌کند. البته گاهی «آخه» بیانگر توجیه مضاعف است؛ یعنی هم‌زمان گفته قبلی و بعدی را توجیه می‌کند. نمونه زیر را در نظر بگیرید:

(۲۷) امروز کلی تبریک شنیدم، آخه نه این که فردا تعطیل و بچه‌ها من رو نمی‌بینند، جاش امروز بهم تبریک گفتند.

در نمونه فوق، گوینده با استفاده از «آخه»، هم‌زمان توجیهی را (فردا تعطیل و بچه‌ها من رو نمی‌بینند) برای گفته قبلی از «آخه»، و گفته بعد از توجیه ارائه شده (جاش امروز بهم تبریک گفتند)، مطرح می‌کند. به نظر می‌رسد این توجیه مضاعف، در مواردی امکان دارد که گوینده نقش‌نمای گفتمانی «آخه» را در کاربرد توجیهی متنی، برای دگرگویی گفته قبلی به کار برده باشد. نمونه زیر را نیز ملاحظه کنید:

(۲۸) فردا هم از مدرسه در می‌رم، آخه می‌خوام برم جلسه، آخه نه این که من نماینده دخترای شهرستانمون هستم، واسه جلسه می‌خوام برم.

در نمونه فوق، دومین کاربرد «آخه» توجیهی را (من نماینده دخترای شهرستانمون هستم) هم‌زمان برای دو قسمت (می‌خوام برم جلسه، و واسه جلسه می‌خوام برم) ارائه می‌کند. در عین حال، اولین کاربرد «آخه»، گفته قبلی از خود را (فردا هم از مدرسه در می‌رم) توجیه می‌کند. همان‌گونه که ملاحظه می‌کنید، در نمونه فوق، گوینده با استفاده از اولین «آخه»، گفته قبلی خود را توجیه می‌کند و سپس با دومین «آخه»، توجیه ارائه شده را توجیه می‌کند. به عبارت دیگر، گاهی کاربرد «آخه» برای توجیه توجیه است. چنین نمونه‌هایی، باز هم نشان می‌دهند که چقدر برای گوینده فارسی‌زبان، متقاعد کردن مخاطب و هم‌سو کردن او با دیدگاه‌های خود، اهمیت دارد.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

همان‌گونه که قبلاً نیز مطرح شد، دستوردانان و فرهنگ‌نویسان، با واژه «آخه» برخورد یکسانی نداشته و آن را متعلق به اقسام کلام متفاوتی دانسته‌اند. صرف نظر از قسم کلام واژه مذکور، می‌توان گفت که این عنصر زبانی به تدریج از معنای مفهومی خود فاصله گرفته و با ورود به جهان گفتمان، معانی مرتبط با مؤلفه سازماندهی گفتمان و همچنین انواع معانی (بین) ذهنی را بر عهده گرفته است. با وجود این، به نظر می‌رسد دستوری‌شدگی این واژه، مطابق پیش‌بینی کوتوا^۱ (2012) و هاینه و دیگران (2021) از دستور سطح جمله شروع شده و سپس در دستور سطح معترضه (گفتمان) پیشروی کرده است. لذا، مطابق پیش‌بینی پژوهشگرانی همچون سویتسر (1990:77) و دگاند و فاگارد (2012) در خصوص تحول معنایی عناصر زبانی بیانگر روابط علی در راستای افزایش (بین) ذهنی بودن، می‌توان درباره اکتساب معانی «آخه» در بیان روابط علی، طیف زیر را مفروض گرفت:

(۱) «آخِر» < [دستوری‌شدگی در دستور سطح جمله و تقلیل آوایی به دلیل حذف واج پایانی] حرف ربط علی محتوایی با معنای چون (نمونه‌های ۵-۱ ذکر شده) < [عضوگیری و دستوری‌شدگی در دستور سطح معترضه] کاربردهای توجیهی ذهنی (توجیهی معرفتی) < توجیهی کارگفتی < توجیهی متنی (نمونه‌های ۲۸-۶ ذکر شده)

اولین مرحله تغییر واژه «آخِر» در طیف فوق، موضوع پژوهش حاضر نبوده است و لذا، مطابق پیش‌بینی پژوهشگران عرصه دستوری‌شدگی می‌توان مفروض گرفت که احتمالاً واژه «آخِر» در سطح دستور جمله، تحت فرایند دستوری‌شدگی قرار

¹ T. Kuteva

گرفته و به دلیل تقلیل آوایی به «آخه» تبدیل شده است. سپس، در مرحله بعد واژه مذکور تحت فرایند بازتحلیل معنایی و مقوله‌زدایی واقع شده و به یک حرف ربط علی تبدیل شده است که صرفاً برای بیان روابط علی محتوایی (نمونه‌های ۵-۱) مورد استفاده قرار گرفته است و همچنان در شرایط صدق گفته میزبان خود تأثیر دارد. سپس، واژه مذکور، توسط عملیات عضوگیری به سطح دستور معترضه (گفتمان) منتقل شده و به عنوان یک واحد معترضه‌ای، تحت فرایند دستوری‌شدگی در سطح گفتمان قرار گرفته است و لذا، در مرحله پایانی طیف فوق، عهده‌دار نقش (بین) ذهنی توجیهی شده است (نمونه‌های ۲۸-۶). از نظر افرادی که دستوری‌شدگی و کاربردشناختی‌شدگی را دو فرایند مجزا می‌دانند، بخش اول طیف (۱) بیانگر دستوری‌شدگی و بخش پس از عضوگیری، بیانگر کاربردشناختی‌شدگی است.

آخرین نکته‌ای که درباره کاربرد توجیهی «آخه» می‌توان مطرح کرد، این است که در بسیاری از نمونه‌های فوق، در بیان روابط توجیهی ذهنی، می‌توان «آخه» را با «چون» جایگزین کرد و این خود بیانگر یکی از اصول مهم دستوری‌شدگی، یعنی اصل لایه‌بندی^۱ است. مطابق این اصل، در یک زبان، صورت‌های متفاوتی در نقش دستوری مشابهی به کار می‌روند؛ اما از نظر سبکی می‌توانند متفاوت باشند. لذا، به طور مرتب، لایه‌های دستوری جدیدی در نظام زبان ظاهر می‌شود و مدت‌ها با لایه قدیمی هم‌زیستی دارند. از نظر نگارندگان پژوهش حاضر، در چنین مواردی، حرف ربط علی «چون» تحت دستوری‌شدگی قرار گرفته و معنایی غیرتجدیدی یافته، که به موقعیت گفتمان (نه نحو جمله) مربوط است.

حال این پرسش مطرح می‌شود که اگر این گونه است و «آخه» و «چون»، قابل جایگزینی هستند، چرا در نمونه‌های گردآوری شده از زبان روزمره، گویشوران از «آخه» برای بیان روابط توجیهی ذهنی استفاده کرده‌اند؟ با توجه به محدودیت‌های پژوهش حاضر نمی‌توان به این پرسش با قطعیت پاسخ داد؛ اما اگر پژوهش‌های عمیق‌تر مبتنی بر پیکره‌ای جامع‌تر از داده‌های زبان روزمره صورت بگیرد و همین الگوی کاربرد مشاهده شود، می‌توان اتفاقی بودن این امر را از تحلیل خود کنار گذاشت، و این احتمال را مطرح کرد که پاسخ این پرسش می‌تواند در الگوی توزیع کاربرد نقش‌نمای گفتمانی «آخه» نهفته باشد. به عبارت دیگر، اگر اکثریت کاربردهای «آخه» در پیکره جامع‌تر نیز، کاربردهای علی غیرمحتوایی باشد، می‌توان احتمال داد که چنین امری بیانگر این نکته است که نقش‌نمای گفتمانی «آخه»، در کاربرد توجیهی خود، به صورت پیش‌نمونه، ذهنی (غیرمحتوایی) است و لذا، کاربردهای محتوایی یا گزاره‌ای آن را می‌توان کاربردهای غیرپیش‌نمونه‌ای آن تلقی نمود.

در این راستا، دگان و فاگارد (2012) معتقد هستند که با انتخاب یک نقش‌نمای گفتمانی به جای دیگری، گوینده بیان می‌کند که رابطه بین دو بخش از گفتمان باید به عنوان نمونه‌ای از یک رابطه پیوستگی خاص فهمیده شود. از نظر آن‌ها، میزان ذهنی بودن نقش‌نمای گفتمانی علی/توجیهی، در زبان گفتاری بسیار بیشتر از زبان مکتوب است. یادآوری کنیم که «آخه»، فقط در زبان گفتاری و سبک غیررسمی به کار می‌رود. بنابراین، اگر این نقش‌نمای گفتمانی را، به صورت پیش‌فرض، بیانگر رابطه توجیهی ذهنی (غیرمحتوایی) بدانیم، بسامد بالای کاربرد ذهنی آن در مکالمه، از نظر اقتصادی می‌تواند به صرفه باشد. به عبارت دیگر، در مکالمه افراد با محدودیت زمان و برنامه‌ریزی مواجه هستند و لذا، استفاده از «آخه»، به عنوان نقش‌نمای پیش‌فرض بیان توجیه، انرژی پردازشی کمتری می‌طلبد. در این راستا، کنسترلی^۲ (2013) معتقد است در مقایسه با روابط علی

¹. layering principle

². A. Canestrelli

عینی، پردازش روابط توجیهی ذهنی زمان بیشتری می‌طلبد؛ اما استفاده از نقش‌نماهای گفتمانی برای بیان روابط توجیهی غیرپیش‌نمونه، زمان پردازش را طولانی می‌کند و گویشوران نوعاً تمایل به چنین کاری ندارند، مگر در شرایط خاص و برای مقاصد خاص.

منابع

- انوری، حسن. (۱۳۸۲). فرهنگ فشرده سخن. سخن.
- باطنی، محمدرضا. (۱۳۵۵). استعمال که، دیگه، آخه، ها در فارسی گفتاری. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ۹۳، ۲۷۵-۲۵۱.
- بهشتی، محمد. (۱۳۷۰). فرهنگ صبا. صبا.
- صدری، غلامرضا؛ حکمی، نسترن. (۱۳۸۲). فرهنگ معاصر فارسی. فرهنگ معاصر.
- عموزاده، محمد؛ آزموده، حسن. (۱۳۹۳). جنبه‌های دستور معترضه براساس نمونه‌هایی از زبان فارسی. پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی، ۴(۷)، ۶۷-۴۵.
- عموزاده، محمد؛ نورا، اعظم. (۱۳۹۳). دستوری‌شدگی تسلسلی عبارت یعنی از منظر دستور گفتمان. پژوهش‌های زبانی، ۵(۱)، ۹۴-۷۵.
- قادری، سلیمان؛ عموزاده، محمد. (۱۳۹۶). عضوگیری در دستور کلام: راهکاری برای مصالحه دستور جمله و دستور معترضه. زبان و زبان‌شناسی، ۱۳(۲۶)، ۱۸-۱.
- قادری، سلیمان. (۱۳۹۸). بررسی کاربردهای معترضه عبارات آره و نه در گفتمان روزمره زبان فارسی. [پایان‌نامه دکتری]. دانشگاه اصفهان.
- قادری، سلیمان؛ عموزاده، محمد؛ رضایی، والی. (۱۳۹۸). واکاوی شناختی-کاربردشناختی جمله‌های شرطی در زبان فارسی. جستارهای زبانی، ۱۰(۶)، ۲۶۰-۲۳۳.
- معین، محمد. (۱۳۷۶). فرهنگ معین. امیر کبیر.
- منشی‌زاده، مجتبی؛ تاکی، گیتی. (۱۳۸۸). جایگاه نقش‌نماهای گفتمان‌های استدلالی در زبان فارسی. زبان‌شناسی، ۲۳(۴۴)، ۸۷-۱۱۶.
- نورا، اعظم. (۱۳۹۴). بررسی چند نقشی بودن هم‌زمانی نقش‌نمای گفتمانی حالا از منظر (بین)ذهنی‌شدگی. پژوهش‌های زبانی، ۶(۲)، ۱۴۰-۱۲۱.
- Amouzadeh, M. & Azmoodeh, H. (2014). Thetical Grammar: An introduction to Discourse Grammar based on Persian examples. *Iranian Journal of Comparative Linguistic Research*, 4(7), 45-67. [In Persian]
- Amouzadeh, M. & Noora, A. (2014). Cyclic Grammaticalization of yæ'ni ('meaning') from the perspective of Discourse Grammar. *Language Research*, 5(1), 75-93. DOI: 10.22059/jolr.2014.52661. [In Persian]
- Anvari, H. (2003). *Intensive dictionary of speech*. Sokhan. [In Persian]
- Batani, M. R. (1355). The Use of ke, dige, âxe, hâ, in spoken Persian. *Journal of the Faculty of Literature and Humanities University of Tehran*, 93, 275-251. [In Persian]
- Beheshti, M. (1991). *Saba dictionary*. Saba. [In Persian]

- Brown, P. & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language use*. Cambridge University Press.
- Canestrelli, A. (2013). *Small words, big effects? Subjective versus objective causal connectives in discourse processing*. [Unpublished PhD dissertation]. Netherlands Graduate School of Linguistics.
- Defour, T. (2007). *A diachronic study of the pragmatic markers well and now*. [Unpublished PhD dissertation]. Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte Vakgroep Engels.
- Degand, L. & Fagard, B. (2012). Competing connectives in the casual domain. *Journal of Pragmatics*, 44(2), 154-168.
- Degand, L. & Simon Vandenberg, A. (2011). Introduction: Grammaticalization and (inter)subjectification of discourse markers. *Linguistics*, 49(2), 287-294.
- Dér, C. (2010). On the status of discourse markers. *Acta Linguistica Hungarica*, 57(1): 3–28.
- Frey, J. S. (1980). *Perception of cause*. [Unpublished PhD dissertation]. Indiana University.
- Ghaderi, S. (2019). *A Study of thetical uses of âre and næ expressions in the daily Persian discourse*. [Unpublished PhD dissertation]. University of Isfahan. [In Persian]
- Ghaderi, S. & Amouzadeh, M. (in press). Aspects of *bale* ('yes') in Persian discourse: Its functions, positions, and evolution. *Studia Linguistica*.
- Ghaderi, S., Amouzadeh, M. (2017). Cooptation in Discourse Grammar: A reconciliation process between Sentence Grammar and Thetical Grammar. *Language and Linguistics*, 13(26), 1-18. [In Persian]
- Ghaderi, S., Amouzadeh, M., Rezaei, V. (2020). A cognitive and pragmatic analysis of Persian conditionals. *Language Related Research*, 10(6), 233-260. [In Persian]
- Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
- Hansen, M. M. (1998). The semantic status of discourse markers. *Lingua*, 104(3), 235–260.
- Heine, B. (2013). On discourse markers: Grammaticalization, pragmaticalization, or something else? *Linguistics*. 51(6), 1205-1247.
- Heine, B., & Kaltenböck, G. (2014). Sentence Grammar vs. Thetical Grammar: Two competing domains? In E. Moravcsik, & A. Malchukov (Eds.). *Competing motivations* (pp. 348-363). Oxford University Press.
- Heine, B., Kaltenböck, G., & Kuteva, T. (2013). On the evolution of final particles. In Hancil S. (Ed.). *The role of affect in discourse markers* (pp. 111-140). PURH.
- Heine, B., Kaltenböck, G., Kuteva, T. & Long, H. (2021). *The rise of discourse markers*. Cambridge University Press.
- Kaltenböck, G., Heine, B., & Kuteva, T. (2011). On Thetical Grammar. *Studies in Languages*, 35(4), 848-893.
- Kuteva, T. (2012). On the cyclic nature of grammaticalization. In L. Ik-Hwan, K. Young-Se, K. Kyoung-Ae, K. Kee-Ho, R. Il-Kon, K. Seong-Ha, K. Jin-Hyung, L. Hyo Young, K. Ki-Jeong, K. Hye-Kyung, A. & Sung-Ho (Eds.). *Issues in English linguistics* (pp. 50-67). Hankookmunhwasa.
- Mina, N. (2007). Blogs, cyber-literature & virtual culture in Iran. *George C. Marshall European Center for Security Studies*, 15, 1-38.
- Mo'in, M. (1997). *Mo'in Encyclopedic Dictionary*. Amir Kabir. [In Persian]
- Monshizadeh, M. & Taki, G. (2009). The functions of argumentative discourse markers in Persian. *Journal of Linguistics*, 23(44), 116-87. [In Persian]
- Noora, A. (2015). Synchronic multifunctionality of the discourse marker Hâlâ ('now') from the perspective of (inter)subjectification. *Language Research*, 6(2), 121-140. [In Persian]
- Noora, A. & Amouzadeh, M. (2015). Grammaticalization of *yani* in Persian. *IJLS*, 9(1), 91-122.
- Rhee, S. (2011). Context-induced reinterpretation and (inter)subjectification: The case of grammaticalization of sentence-final particles. *Language Sciences*, 34, 284-300.
- Sadri, G. & Hakami, N. (2003). *Dictionary of contemporary Persian*. Farhange Moaser Publications. [In Persian]
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge University Press.
- Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge University Press.

- Takahara, P. O. (1998). Pragmatic properties of causal connectives in English and Japanese. In J. L. Mey (Ed.), *Pragmatics and beyond* (pp. 65-91). John Benjamins Publishing Company.
- Traugott, E. (1982). From propositional to textual and expressive meanings : Some semantic-pragmatic aspects of grammaticalization. In W. P. Lehman, & Y. Malkiel (Eds.), *Perspectives on historical linguistics* (pp. 245-272). John Benjamins Publishing Company.
- Traugott, E. (1988). Pragmatic strengthening and grammaticalization. In S. Axmaker, A. Jaisser, & H. Singmaster (Eds.), *Proceedings of the fourteenth annual meeting of the Berkeley linguistics society* (pp. 406-416). Berkeley Linguistics Society.
- Traugott, E. (1989). On the rise of epistemic meaning in English: An example of subjectification in semantic change. *Language*, 65(1), 31-55.
- Traugott, E. (1995). The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization. *Paper presented at the 12th International Conference on Historical linguistics*. Manchester.
- Traugott, E. (1997). Structural scope expansion and grammaticalization. *Paper presented in the Linguistic Circle of Copenhagen*. Copenhagen.
- Traugott, E. (1998). The role of pragmatics in semantic change. *Paper presented to the Conference of the International Pragmatics Association*. Rheims.
- Traugott, E. (1999). The rhetoric of counter-expectation in semantic change: A study in subjectification. In A. Blank, & P. Koch (Eds.), *Historical semantics and cognition* (pp. 177-196). Mouton de Gruyter.
- Traugott, E. (2000). From etymology to historical pragmatics. *Plenary paper presented at the Studies in English Historical Linguistics Conference*. UCLA
- Traugott, E. (2004). Exaptation and grammaticalization. In M. Akimoto (Ed.), *Linguistic studies based on corpora* (pp. 133-156). Hituzi Syobo Publishing.
- Traugott, E. (2010). (Inter)subjectivity and (inter)subjectification: A reassessment. In K. Davidse, L. Vandelanotte, & H. Cuyckens (Eds.), *Subjectification, intersubjectification and grammaticalization* (pp. 29-70). De Gruyter Mouton.
- Traugott, E. (2012). Intersubjectification and clausal periphery. *Journal of English Text Construction*, 5(1), 7-27.
- Traugott, E. & Dasher, R. (2002). *Regularity in semantic change*. Cambridge University Press.